

SITUNE DEI

SIGTUNA FORNHEMS

ÅRSBOK

1942

SIGTUNA FORNHEMS FÖRLAG

Not till pdf-utgåvan

Årsskriften Situne Dei, årgångarna 1942-1952, skannades in 2012 för Sigtuna Museums räkning.

(Obs att monografin Sigtuna Mariakyrka 1247-1947 räknas som en dubbelvolym, 1946-47, av Situne Dei.)

Avsikten med pdf-utgåvan är att göra de vetenskapliga artiklarna tillgängliga. Uppslag med enbart annonser har inte tagits med.

/RE

Tryckt med bidrag från Långmanska kulturfonden.

Redaktion:

Holger Arbman
(Årsbokens redaktör)

Wilhelm Holmqvist

Lennart Aspegren

Sigtuna Boktryckeri, 1942.

ANMÄLAN

Sigtuna Fornhems tillblivelse är för alltid sammanbunden med Olof Palmes namn. Under stora personliga upppoffringar ägnade han under en följd av år Fornhemmet ett brinnande intresse. Han hopbragte de första samlingarna och lät inköpa den fastighet, som än idag hyser en väsentlig del av Sigtunas forntida skatter.

Tid efter annan ha sedan dess genom metodiska arkeologiska undersökningar och genom tillfälliga fynd samlingarna ökats, så att Sigtuna Fornhem nu ur olika synpunkter har fått en rangplats bland landets hembygdsmuseer. Dessa samlingar belysa nämligen på ett i vissa avseenden unikt sätt den period i svensk historia, äldsta medeltiden, då Sigtuna på skilda områden intog en ledande ställning.

Men Stiftelsen Sigtuna Fornhem vill ej blott gagna rent museala ändamål och göra sina fynd lätt tillgängliga för den arkeologiska forskningen. Den vill också knyta förbindelser med vår egen tid och ej minst med de unga, som i alltjämt växande skaror samlas i de skolor, vilka grundats på Sigtunas klassiska mark. För dessa unga vill Fornhemmet levandegöra, vad som en gång var grundvalen för en kultur, som visserligen i många fall hade sina rötter i främmande mark, men som i Sigtuna utvecklat en särart, som fått icke ringa betydelse för nationella strömningar i konst och hantverk.

För att förverkliga dessa syften har Fornhemmet endast haft mycket blygsamma ekonomiska resurser. Periodiskt lämnade anslag från Stockholms Läns Landsting och Sigtuna Stad, hyresintäkter från en del av fornhefastigheten och inkomster från visningarna av museet ha blott kunnat täcka de nödvändigaste utgifterna, som varit förenade med Fornhemmets verksamhet. Dess

ledning har därför tvingats avstå från att gripa sig an med flertalet av de stora uppgifter, som stå på Fornhemmets program.

Det är särskilt bekymmersamt, att de i många fall synnerligen värdefulla fornfynden måste förvaras i en träbyggnad, som ur brandsäkerhetssynpunkt är ytterst otillfredsställande. Tid efter annan har också försök gjorts att erhålla anslag till uppförande på Fornhemmets markområde av en byggnad i sten, där samlingarna kunde bevaras på ett betryggande sätt och där de ur museal och pedagogisk synpunkt kunde göras bättre tillgängliga för både forskare och en vetgirig allmänhet. Tyvärr har denna plan av olika skäl ännu ej kunnat realiseras. Det nuvarande ekonomiska läget är ej heller ägnat att ingiva större förhoppningar om en snar lösning av denna fråga genom allmänna anslag.

Det är emellertid vår fasta tillförsikt att frågan till sist skall komma i hamn. Styrelsen för Sigtuna Fornhem riktar därför en varm vädjan till alla dem, som hysa intresse för utforskande av forntida svensk kultur och för bevarande av dess minnen, att stödja Fornhemmets verksamhet.

Även om Sigtuna Fornhem i främsta rummet borde bli föremål för omvårdnad och omsorger från deras sida, som nu leva och bo i den gamla Mälarstaden, synes det Styrelsen, som om Fornhemmets säregna ställning bland landets museer borde kunna berättiga det att bli föremål för ett *allmänt* intresse. Som ett medel att fästa uppmärksamheten på detta förhållande må den föreliggande årskriften betraktas! Det är vår förhoppning, att denna även i fortsättningen skall — i mer eller mindre anspråkslösa former — kunna utkomma och att därigenom allmänheten får tillfälle att bättre, än tidigare varit fallet, följa det arbete, som här utföres.

Till sist bringar Styrelsen till Längmanska Fonden, som genom anslag gjort det möjligt att utvidga årsskriftens illustrationsmaterial, och till alla dem, som välvilligt ställt sig till förfogande som medarbetare, ett varmt tack.

Sigtuna i juni 1942.

För Stiftelsen Sigtuna Fornhem

Harry Cullberg

Ordförande.

SIGTUNAFORSKNINGEN

— ett arbetsprogram

av Holger Arbman

I Sigtuna Fornhems stadgar står som en av stiftelsens uppgifter att »befordra studiet av och kunskapen om Sigtuna stads och Sigtunabygdens historia och minnen». Det är Olof Palme, som formulerade denna sats; stiftelsen är hans skapelse och i ovannämnda ord har han velat uttrycka den forskningsuppgift, han hade förelagt sig. År 1910 bosatte han sig i Sigtuna. Här lade han grunden till Fornhemmets samlingar och han började även företaga arkeologiska undersökningar i staden. Sitt verk fick han aldrig fullfölja, i april 1918 stupade han i Finlands frihetskamp vid stormningen av Tammerfors. Efter honom har icke någon vetenskapsman helt ägnat sig åt sigtunaforskningen och bosatt sig i staden, men flera forskare ha på skilda områden fortsatt hans gärning, främst Otto Janse, Erik Floderus, Bengt Thordeman och Erik Lundberg. Nu föreligger en första populär framställning av Sigtunas historia av Erik Floderus hand¹). Författaren giver i stora drag en översikt av sigtunaforskningen och en skildring av stadens liv genom seklerna, ett rikt och fängslande blad i vårt lands historia. När man läst den, har man lärt känna det vardagliga livet i staden, hantverkarnas arbete i de trånga bodarna, den pulserande handeln och de moddiga gatorna mellan de små husen. Allt detta kunna vi med de arkeologiska fyndens hjälp skapa oss en ganska god föreställning om, men det historiska skeendet ligger oftast höljt

i dunkel. Icke minst gäller detta stadens äldsta historia, dess storhetstid. Med Floderus bok som utgångspunkt äro följande reflexioner nedskrivna.

Ett kapitel bär titeln »Olov Skötkonung grundlägger Guds Sigtuna». Redan här möta de första svårigheterna. Har Olov Skötkonung grundlagt staden »som en kristenhetens centralort i landet» eller har den vuxit fram så att säga av sig själv som en handelsplats nära en betydande kungsgård och först därefter blivit Guds Sigtuna, Mälardalens religiösa centrum. Någon skriftlig källa, som omtalar dessa händelser, finns givetvis ej, grundläggningen genom Olov är ett antagande som gjorts för att förklara stadens plötsliga framträdande²). Först och främst uppställer sig då frågan om man omkr. 1000 i Sverige kan räkna med en kungamakt av den karaktären, att städer anlades på kunglig befallning efter västeuropeiskt mönster. Det är långt ifrån säkert. Norska historiker ha livligt debatterat detta problem för Norges vidkommande. E. Bull anser att »hele teorien om det kongelige byanlegg i det 10.—11. århundre hviler på Snorre subjektive skjønn, og når man legger merke til at på hans tid var kongelige byanlegg en gjengs og naturlig ting, vil man vaere tilbøjelig til ikke å bygge stort på det.»³). Mot honom stå andra historiker.⁴) Det är i och för sig måhända icke uteslutet att Olov Skötkonung givit direkt order om Sigtunas grundläggning, men då i främsta rummet som handelsstad, dess karaktär av kristet bålverk kom nog i andra hand. Å andra sidan kan staden givetvis efter hand ha vuxit fram i närheten av en kungsgård, Forn-Sigtuna⁵) eller Håtuna⁶). På denna punkt behöver Sigtunaforskningen gripa in. Det gäller först och främst att få förhållandet Forn-Sigtuna — Sigtuna utrett. Att Forn-Sigtuna, det nuvarande Signhildsberg, på 1170-talet var ett kronogods, är visserligen känt genom ett påvebrev⁷), men om det även 200 år tidigare var en kungsgård är obekant. Erik Lundberg⁸) anser att staden ursprungligen varit förlagd till Forn-Sigtuna, men att den senare flyttades till det nutida Sigtunas plats. Andra forskare, däribland Floderus, hålla ej för troligt, att något stadssamhälle existerat vid Forn-Sigtuna, utan att endast kungsgården varit belägen där. Med hänsyn till de arkeologiska fynden i Sigtuna måste man, om man följer Lundberg, antaga att

Forn-Sigtuna som stad fyllt ut det kvartssekel, som ligger mellan Birkas försvinnande omkr. 975 och Sigtunas framträdande omkr. 1000. Endast en arkeologisk undersökning av Forn-Sigtuna kan ge ett säkert svar, och en sådan undersökning är en av de uppgifter, som stå främst på Sigtuna Fornhems arbetsprogram.

Det är framför allt stadens geografiska läge som gjort, att man betraktat den som »en artificiell genom kungligt maktbud åstadkommen grundning»⁹). Floderus anser att det utslagsgivande vid valet av stadens plats är dess läge på gränsen mellan två av Upplands folkland, Tiundaland och Attundaland, och han framhåller att Sigtuna bör vara den naturliga samlingsplatsen för ledungsskeppen, som kommo från Uppsalaleden och från Garnsviken. Enligt andra skulle det huvudsakligen vara för att få ett ekonomiskt och kommersiellt centrum i Mälardalen som motvikt mot det hedniska Gamla Uppsala, som denna ej allt för långt från Uppsala belägna kungsgårds mark valdes av konungen.

Om Sigtunas ställning gent emot Gamla Uppsala veta vi egentligen ingenting. Så mycket kan man väl våga säga, att Sigtunas blomstring under 1000- och 1100-talet icke beror på kyrkan utan är följden av en medveten ekonomisk politik. Sigtunas ekonomi var huvudsakligen baserad på fjärrhandel, i stor utsträckning på Ryssland, och vid bedömningen av stadens geografiska läge måste man räkna med att denna handel var den viktigaste faktorn.

Från och med 900-talets mitt har Östersjön tydligen blivit en ganska betydande riskzon. Vi ha ytterst få skrivna källor till vårt lands politiska historia vid denna tid. Några tillfälliga uppgifter erhålla vi i samband med missionshistorien, men den är ensidigt sedd ur bremensisk synvinkel. Vi ha dock säkra vittnesbörd om att det bakom uttrycket »han var en vild sjöfarare» låg en blodig realitet även för Mälardalens köpmän. Det är för det första de skånska runstenarna. Tre av dem berätta om vikingatåg uppåt Östersjön och av dessa äro två resta till minne av män, som icke flydde vid Uppsala, d. v. s. i sagornas slag på Fyrisvallarna, där Erik Segersäll stod som herre på valplatsen. Någon gång på 990-talet kunde en dansk flotta alltså tränga ända in till Uppsala¹⁰).

Det andra vittnesbördet om de oroliga tiderna lämna silverskat-

terna, som i allmänhet av fruktan för plundringar gömts i jorden i samband med oroligheter. För de skatter, som innehålla mynt, giva de yngsta mynten en terminus post quem för nedläggningstiden. Ännu äro skattefynden ej genomarbetade, men en preliminär genomgång av fynden kring Mälaren visar, att man kan dela upp dem i flera grupper¹¹). En del äro nedlagda i slutet på 900-talet, kanske just i samband med danskarnas tåg mot Uppsala, en grupp in på 1000-talet kanske omkr. 1025 och en kanske omkr. 1050. Det var sannerligen ganska viktigt för en handelsstad vid denna tid att den låg långt in i Mälaren, om den skulle vara skyddad mot rövartåg.

Sundet vid Stäket kunde tämligen lätt spärras om anfall hotade. Men när handelsskeppen kommit förbi detta sund var leden säker och sedan de seglat över Skarven låg staden, just där Uppsalaleden och Garnsviken grena sig, med öppen sikt ut över fjärden, som en naturlig tilläggsplats för fartygen. Under Sigtunas äldsta tid var leden Garnsviken—Vassunda icke framkomlig, men endast ett flackt, en km brett näs spärrade vägen och här har tydligen ett drag funnits¹²). Något större uppland hade staden visserligen icke, men det spelade också mindre roll, då det här icke — eller i varje fall ej i främsta rummet — var fråga om bondehandel och vanliga marknader, utan exporthandel. De varor sigtunaköpmännen i huvudsak exporterade voro nog då som under Birkas tid pälsverk och för tillförseln av pälsverk spelade vintervägarna den allra största rollen, och vintertid var staden lätt tillgänglig över isarna. Men även om man ser till sommarvägarna, var staden ingalunda isolerad, runstenar markera vägarna åt skilda håll och gravfält i socknarna kring Sigtuna bära vittnesbörd om en ingalunda obetydlig bygd.

Området kring Sigtuna är ännu ej fullständigt fornminnesinventerat. Här är en viktig uppgift för sigtunaforskningen. Staden får ej ses som en helt isolerad företeelse utan sättas i samband med hela bygden. En inventering av fornminnena kan dock icke ensam giva oss en bild av traktens historia. Man måste även med spaden försöka få fornminnena att tala. Det är möjligt att systematiska undersökningar av gravfält och — om man kan finna sådana —

bylämningarna, skola giva oss en ganska starkt förändrad uppfattning om traktens historia och därmed också om Sigtunas läge i bygden.

Under årens lopp ha grundgrävningar företagits på skilda håll i staden och allt sedan Sigtuna Fornhem stiftades ha dessa följts av vetenskapsmän. Då vattenledning år 1925 lades ned, fick man ett tvärsnitt genom nästan hela stadens gatunät. Man kunde därvid ganska exakt bestämma utsträckningen av det på sina håll ända till 4 m mäktiga kulturlager, på vilket den nutida staden vilar. Detta kulturlager har genom århundradenas lopp bildats av raserade hus, sopor, tillfälliga utfyllningar o. dyl. och det angiver det forna stadsområdets storlek. Genom att en mängd föremål av skilda slag kastats bort såsom trasiga eller tappats och trampats ned i de moddiga gatorna, har man en möjlighet till datering av de olika lagren, men på grund av omblandningar genom senare grävningar, finnas även stora felkällor. Det visar sig tydligt att staden hastigt blomstrat upp omkring år 1000. Ett mindre antal fynd från 900-talet är endast vad man måste vänta sig i en stad från 1000-talets början.

Den stadsbild man får av 1000-talets Sigtuna är i stort sett följande. Omkring 80 m från stranden och parallellt med denna gick huvudgatan, marknadsgatan, med samma sträckning som den nutida Storgatan. Där lågo små trähus intill trånga, av kluvna stockar brolagda tvärgator, som ledde ned till bryggorna vid sjön. Ovanför köpmansgatan lågo sannolikt hantverkarnas kvarter. Stadens sjöfront var c:a 600 m, dess bredd endast 150—200 m. Den var tydligen obefäst mot sjösidan, man litade antagligen på Stäket som en effektiv spärr. Norr om staden, mellan Lilla Brännbo och Ragvaldsbo, finnas däremot en del stenrader m. m., som av Floderus tolkats som lämningar av förskansningar; man skulle här som i en säck kunna stänga in en norrifrån annalkande fiende. De fordra en grundlig undersökning. Här norrifrån gick i varje fall en av huvudvägarna in till staden, två runristningar finnas ännu kvar, vilka ha anbragts vid stadsgränsen. Vägen följer Klockbergets västra sluttning. Den andra ännu i stor utsträckning följbara vägen kom österifrån över Malmen, den nutida Drottning Kristinas väg. Där

den passerade Garnsviken, vid torpet Rosendal, står en runsten rest och Floderus har även återfunnit det östra brofästet.

Sigtuna visar i sin stadsplan stora likheter med vissa engelska städer men också med hansestäder. Det är väl knappast troligt, att man här behöver räkna med utländskt inflytande. Olov lät väl ej ens om han grundade staden på kunglig befallning en stadsarkitekt lägga ut stadsplanen efter engelskt mönster. Man får snarare föreställa sig att den ifrån stranden med bryggorna växte fram i långa smala kvarter, efter hand som en köpman eller ett köpmanshus lade sig till med en smal tomtremsa. Dessa kvarter voro inhägnade med risflätade gårdslen och sträckte sig upp till köpmansgatan, där respektive köpmän hade sina bodar.

Floderus uppfattning om markfördelningen i staden är på vissa punkter tämligen osäkert grundad, beroende på att det arkeologiska materialet är mycket ofullständigt. Snarast får man väl räkna med att köpmännen, som hade strandtomter, ha haft alla sina byggnader, såväl ekonomibyggnader som bostadshus, på sina långsmala tomtremsor och att hantverkare, kammakare, bronsgjutare, skomakare o. s. v. bott norr om Storgatan och där haft motsvarande inhägnade tomter med sina bodar vid gatan och andra hus

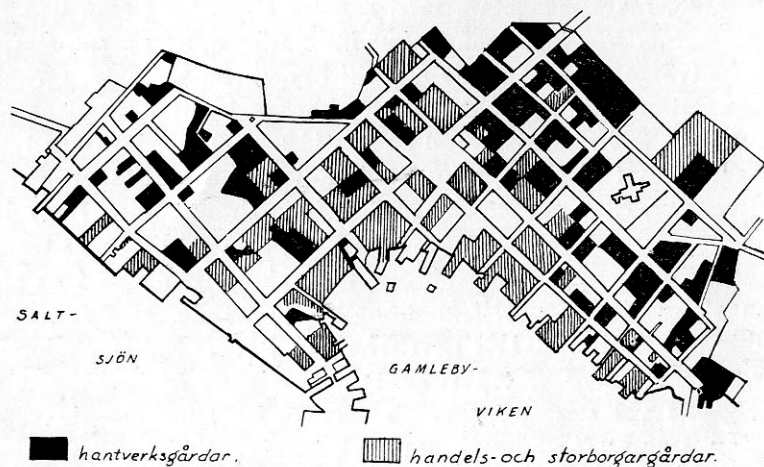


Fig. 1. Västervik på 1700-talet. (Efter E. Andrén).

längre upp. Skulle man rekonstruera stadsbilden så, att handelsmännen haft sina affärer på södra sidan Storgatan men bott norr därom, skulle detta innebära en sprängning av den slutna enhet tomtmarken utgör, vilket väl knappast är troligt vid denna tidpunkt. Som jämförelse kan en karta över Västervik från 1780-talet anföras, där handels- och storborgargårdarna äro inlagda. Ännu så sent som i 1678 års stadsplanläggning få handelsgårdarnas tomter gå ned till Gamlebyviken och behålla sin strandrätt. Hantverkargårdarna, som ej äro beroende av sjöfarten för sitt uppehälle, ligga längre upp i staden.¹³⁾

Man får givetvis icke tänka sig att handeln i Sigtuna under äldre medeltiden var av samma karaktär som våra dagars moderna butikshandel. Boden spelade en underordnad roll, den kunde kanske till och med inskränkas till en lucka i väggen, köpmännen voro nog snarast att betrakta som en sorts grosshandlare. Den som själv som pojke i många år bott i en landsortsstad ovanpå en spece-rihandel, på vars gård bönderna togo in då de kommo till staden, där det fanns stall för deras hästar och på gården plats för hästköp och hästbyte, har fått ett starkt intryck av vad gården i ett sådant kvarter betyder. Ännu i våra dagar är den en synnerligen viktig faktor i småstadens ekonomiska liv. Vi få säkerligen tänka oss, att det i det medeltida Sigtuna var inne på de kringbyggda gårdarna de viktigaste affärerna ägde rum, icke i de blygsamma gatubodarna.

Vi känna icke till om staden haft något torg under medeltiden, båda de nuvarande torgen äro sena skapelser. Om någon träkyrka funnits i Sigtuna redan under 1000-talets början är också okänt. Har staden medvetet grundlagts som en kristen centralpunkt bör den ju haft en kyrka, har den däremot vuxit fram som handelsstad, är detta mer osäkert. Uppland tycks av alla kristna runstenar att döma ha varit kristet tidigt på 1000-talet, men man får ej föreställa sig att landskapet var uppfyllt med små kyrkor, det var snarare ett kristet område, där predikanterna voro Guds vandringmän, som drogo från bygd till bygd och talade i det fria. Därför saknas även vissa institutioner som direkt sammanhånga med kyrkorna, först och främst kyrkogårdar. De först kristna upplän-

ningarna ligga begravda på de gamla bygravfälten. I tusental kunna vi räkna de kristna som äro vigda till ro vid fädernegårdarna, även i Sigtuna finna vi dem på höjderna utanför staden.

Den konstruktion Erik Lundberg¹⁴⁾ gjort av Sigtunas äldsta stadsplan med en kyrka som centrum, mot vilken en bred väg löper fram och en äldsta bebyggelse uppe på den torrare sluttningen av Klockbacken, kan knappast vara riktig. För min del anser jag ej att kyrkan spelat den roll han tillmätt den vid tiden omkring år 1000, för det andra har han dragit fram sin breda chaussée över Trekanten, just över det område där man fullt tydligt har kunnat genom utgrävningar belägga en bebyggelse från äldsta tiden. Icke tillfartsvägarna från landsidan utan vattnet har varit det normgivande för stadsplanen.

I fynden från »Svarta jorden» avspeglar sig livet under stadens storhetstid. Vi möta handelsmännen, som tydligen i stor utsträckning bedrivit köpenskap på Ryssland, men även stått i förbindelse med Västeuropa, hantverkarna, såsom kammakare, bronsgjutare, smeder, skomakare m. fl. Och rester av trähus samt småföremål giva det dagliga livet i staden. Husen ha ej erbjudit någon större komfort, de voro i regel små med risflätade och lerklenade väggar, något senare med väggar av enkelt resvirke. Men redan under äldsta tiden möta vi även enstaka kraftiga, knuttimrade byggnader av större mått. Det är Olov Skötkonungs och Anund Jakobs stad, men kungarna bodde säkerligen ej där då de gästade sin kungsgård, de höllo hov på andra sidan sjön för att sedan draga vidare till gästning på annat håll.

Att Olov Skötkonung och hans son emellertid ägnat staden sitt speciella intresse, är väl troligt på grund av deras mynt med inskriften Situne Dei.¹⁵⁾ Men därmed stannar tyvärr också vår kunskap om det historiska skeendet i Sigtuna under stadens första tid. Vi få inga uppgifter från kaniken Adam av Bremen ur hans kyrkohistoria från 1070-talet, den källa som annars är den praktiskt taget enda användbara för denna tid. Han vet ingenting — eller vill icke veta någonting — om hela det äldre skedet av Olovs liv. Han vet t. ex. ej heller någonting om Gotland, som vid den tiden bevisligen i stor utsträckning var kristet, han nämner det ej ens. När

han talar om biskop Osmund, Emund den gamles hovbiskop, kommer motviljan fram, han var döpt av en polsk biskop. Däri får man säkerligen förklaringen till hans tystnad på andra punkter. Vi måste räkna med att Sverige, som stod i så livlig förbindelse med Ryssland, närmast Novgorod, påverkades av den grekisk-ortodoxa tron.¹⁶⁾ I Sigtuna äro flera föremål funna, som stå i samband med den ryska kyrkan, bl. a. två silverkrucifix, en triptykdörr av brons till ett litet resealtarskåp och ett uppståndelseägg av glaserad lera. Men vid sidan av det ryska inflytandet kommer Olovs förbindelser med England och de engelska missionärerna i Sverige.

Vid sidan av dessa starka kristna inflytelser från olika håll var hedningarnas roll kanske mindre än vi i allmänhet föreställa oss. Vår kunskap om hednatemplet i Gamla Uppsala grundar sig uteslutande på Adam av Bremens bloddrypande skildring. Templets verkliga betydelse är dock okänd för oss, vi veta ej hur ofta det var öppet, om det alltså var en levande institution eller om det i stort sett spelat ut sin roll och endast ibland vid traditionella fester togs i bruk. Det förefaller som om missionen till att börja med fick arbeta ganska ostörd av hedningarna, även om en eller annan missionär, som tog sig för att störta en gudabild, kunde dräpas. Någon biskop från Bremen kom dock aldrig till Sigtuna under Olov Skötkonungs tid, först 1064 under Emunds tid möta vi biskop Adalvard d. y. här.

Enligt Adam flyttade Olov från Sigtuna tvingad därtill av folket, sedan han försökt att störta hednatemplet i Gamla Uppsala. Är detta den bremensiske kanikens sätt att uppfatta att Olov trivdes bättre i det rikare Västergötland, som tydligen tidigare än Uppland hade blivit kristet? Hade här en verklig hednisk reaktion förelagat, skulle Olov säkerligen blivit avsatt, och om han blev det, kan ingen annan än Anund Jakob ha kommit i hans ställe. Men Anund var en god kristen enligt Adam och han präglade mynt med kristna inskrifter i Sigtuna. Den hedniska reaktionen var tydligen icke av större betydelse, var det ej kanske snarare personliga konflikter som gjorde att Olov flyttade till Västergötland?

Om vi göra upp en tablå över de säkra källor vi ha för Sigtunas äldsta historia får den följande utseende.

- Omr. år 1000 de arkeologiska fynden som visa att staden växer fram eller grundlägges.
- 1000-talets början ... Olov Skötkonungs myntning.
- Före 1022 Adam av Bremen som uppgiver att Olov Skötkonung flyttar till Västergötland.
- Sannolikt 1020-talet .. Anund Jakobs myntning.
- 1000-talets förra del .. två runstenar som omtala frisergillet i Sigtuna.
- 1030- och 1040-talet .. enligt tre isländska skalder besökte Magnus den gode och Harald Hårdråde staden på återväg från Ryssland.
- 1064 Adam av Bremen som omtalar Adalvard d. y. som biskop i Sigtuna.

Med hjälp av dessa magra källor¹⁷⁾ — icke en enda uppgift om stadens topografi, administration e. dyl. — skall det första halvsekle av stadens historia skildras. Det kan aldrig bli annat än konturer, som komma att skymta. Liv och miljö giva först de arkeologiska fynden, hantverk, husflit, köpenskapen i de små bodarna och fjärrhandeln på främmande länder, i viss mån kunna fynden även få religion och folktro att träda fram för oss. Floderus har i sitt arbete visat hur de talrika och till sin karaktär starkt skiftande jordfynden kunna utnyttjas, men ännu återstår mycket att göra, först då de äro grundligt genomarbetade och kunna ses i ett större sammanhang, skall det äldsta Sigtuna träda fram tydligt, låt vara utan att den faktiska historiens händelser avslöjas, men som en fängslande personlighet vars antecedentia förbli obekanta.

Sigtunas stadsbild präglas framför allt av de slutna gråstenskyrkornas ruiner. Ingen medeltida stad i Sverige utom Visby har så många tidigmedeltida kyrkor som Sigtuna och bättre än något annat vittnar detta om stadens betydelse som religiöst men ej mindre kommersiellt centrum. För Sigtunaforskningen ha kyrkorna varit den naturliga utgångspunkten. Genom sin tyngd och den



Fig. 2. Saint-Saturnin vid klostret Fontenelle i Normandie. 900–1000-talet.

hotande, avvisande uppsynen göra de ett uråldrigt intryck, därför ha de helt naturligt satts i samband med det äldsta Sigtuna, Olov Skötkonungs Situne Dei. Kanske även deras tillstånd som ruiner bidrager till detta intryck. Om man går till de små engelska eller normandiska landskyrkorna från 900- och 1000-talet, får man nog en ganska god föreställning om hur de tedde sig innan förstörelsen gick fram över dem. Utåt äro de ogästvänliga, små trånga fönster, kala murar och de enklaste trätak, men invändigt lättare och vänligare, då prästen tänder altarljusen.

Trots allt som skrivits om Sigtunakyrkorna veta vi ännu ganska litet om dem. Deras datering och ursprung ha livligt debatterats i snart ett halvsekel och fortfarande stå oförenliga åsikter mot varandra. Det tillkommer byggnadshistorikerna att klara dessa problem, liksom Floderus i sitt arbete, skall även jag här endast försiktigt beröra ämnet.

På Fornhemmets tomt, där marken fordom höjde sig över den omgivande staden, har man funnit grunden till en stenbyggnad, som Floderus lyckats rekonstruera som en liten, enkel kyrka med västtorn. Det bör vara stadens äldsta kyrka, som senare övertogs av tyskarna och vigdes till deras skyddshelgon, Sankta Gertrud. Om staden ursprungligen haft en träkyrka bör den ha stått på denna plats, men Adam av Bremens uttryckssätt, då han omtalar Olovs förflyttning till Västergötland, tyder snarast på att ingen kyrka under hans tid fanns i Sigtuna.¹⁸⁾ När stenkyrkan på Fornhemmets tomt uppfördes är obekant, kanske fortsatta utgrävningar skulle kunna giva en datering av den.

De båda bäst bevarade ruinerna, S:t Per och S:t Olov, ha varit föremål för mycket livliga diskussioner, jag skall här endast beröra de senaste inläggen. Erik Lundberg har nyligen tagit upp dem i ett större sammanhang¹⁹⁾ och ser i båda ett anglo-normandiskt inflytande förmedlat via Norge. Som direkt förebild till S:t Per skulle den omkr. 1125 uppförda S:t Hallvard i Oslo ha stått och S:t Per skulle därigenom kunna dateras till 1120—1130-talet. Det stort planerade västpartiet har aldrig utförts, endast dess grund har lagts ut. Att det ersattes med ett mindre västtorn skulle kunna bero på att biskopssätet på 1130-talet förflyttades från Sigtuna till Gamla

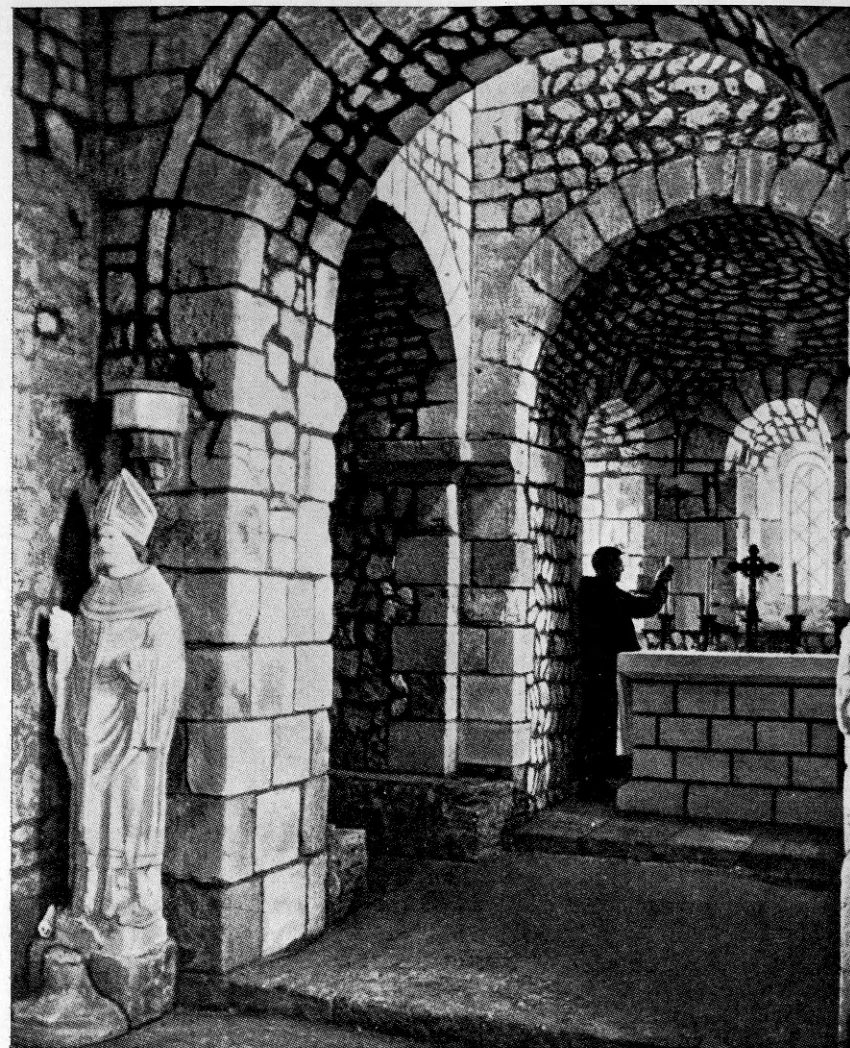


Fig. 3. Interiör från Saint-Saturnin.

Uppsala och Sigtuna därigenom förlorade i betydelse. S:t Olovs förebild skulle vara helgonets egen gravkyrka i Nidaros, som började byggas 1152. S:t Olov i Sigtuna skulle då kunna dateras tidigast till 1160-talet.

Roosval²⁰⁾ har en helt annan uppfattning om Sigtunakyrkorna. Han anser att S:t Per är byggd i två etapper. Östra partiet omkring 1050 till fram mot 1057, det västra 1060—1066. Dessa årtal äro baserade på Adam av Bremens uppgifter. Den östra delen skulle ha uppförts under biskop Osmund — konung Emunds hovbiskop, en engelsman som sannolikt icke var identisk med runristaren Asmund Kareson²¹⁾ — därigenom skulle det engelska inslaget i S:t Pers östra delar förklaras. Den senare byggnadsetappen skulle infalla under biskop Adalvard d. y., som kom från Tyskland, vilket förklarar västtornets saxo-westfaliska typ. Gent emot Lundberg framhåller Roosval att dateringen av S:t Hallvard i Oslo är mycket osäker och att likheten mellan denna och S:t Per inskränker sig till centraltorn och transept, samt att det inte finns några tecken som tyda på starkare kulturella inflytelser från Norge till Sverige under 1000- och 1100-talen.

Dessa två hypoteser om S:t Per ha dragits fram för att visa att Sigtunakyrkornas gåtor ännu äro långt ifrån lösta, och hur stora svårigheter de erbjuda, då två specialister vid dateringen av samma monument få ett helt sekels differens och de dessutom se hela den historiska bakgrunden på vitt skilda sätt.

Att man ännu kan vänta sig överraskningar visar ett fynd som nyligen gjorts i Sigtuna. Vid grävningsarbete inne i staden påträffades 1941 ett tyvärr starkt skadat portallejon av sandsten, som ursprungligen tillhört någon av kyrkorna, antingen S:t Nikolai eller S:t Lars. Åtmistone en av kyrkorna har alltså haft en rikare dekor. Fyndet, som förvärvats till Sigtuna Fornhem, aktualiserar ett gammalt önskemål, en undersökning i S:t Lars. Endast västtornet står kvar ovan mark, men stora delar av murarna finnas helt säkert bevarade under jorden. En utgrävning skulle kunna giva oss klart besked om denna kyrkas plan och vart lejonet har hört.

Någon gång under 1130-talet flyttades biskopssätet från Sigtuna till Gamla Uppsala, vid en tidpunkt då Sigtuna kommersiellt

befann sig i tillbakagång. Men därmed var ej dess kyrkliga roll utspeland. På 1160-talet kom Upplands första kloster att förläggas till den några km norr om Sigtuna belägna byn Viby. Det var ett cistercienserkloster, som emellertid inom kort, i varje fall före 1185, förflyttades till Julita i Södermanland. Några murrester vid Viby visa var klostret har legat, även här skulle måhända en utgrävning kunna giva oss upplysningar om detta okända klosterkomplex.

Om Viby aldrig kom att spela någon större roll, så har däremot dominikanerklostret från 1200-talets mitt utövat ett synnerligen stort inflytande ej minst såsom bildningshärd och prästseminarium.²²⁾ Med rätta kunna skolorna i det nuvarande Sigtuna räkna dominikanerklostret som sin föregångare. Klosterbiblioteket har varit betydande och som det nästan enda minnet av klostret förvaras i Uppsala universitets bibliotek 16 handskrifter från klostret, som sedan länge är jämnat med marken, endast kyrkan står orörd. Mindre omfattande utgrävningar ha företagits men mycket återstår här ännu att göra. Skulle man kunna få fram grunderna till klosterbyggnaderna eller äro de förstörda? och skulle man eventuellt kunna återfinna resterna av »biskopshuset», som Aschaneus²³⁾ ännu i början av 1600-talet såg »nordann före clöster kyrkiann»? Vi ha dessutom nått fram till en tid då skrivna källor träda vid sidan av spadens vetenskap på ett helt annat sätt än då det gäller tidigare epoker. Dominikanerklostrets historia bör vara en fängslande uppgift för en sigtunaforskare.

Efter fyra seklers stillestånd har livet i staden i våra dagar åter fått ett nytt inslag. Sigtuna har blivit en skolstad och ej nog därmed, hit samlas kongresser och föreningar, här debatteras dagens frågor, här födas nya idéer och mången får här den inriktning, som blir grundläggande för hela hans framtid. Staden har på nytt blivit ett av religionens högsäten i vårt land, liksom Olovs Situne Dei. Då vi nu på vårt område kunna arbeta vidare trots att världen runt omkring oss står i brand och hotar att störta samman, förstå vi kanske tydligare än förr vad traditionen betyder, vi måste ha något eget att hålla oss till, att försvara som vårt. Sigtuna Fornhems uppgift är bl. a. att öka vår känsla för sambandet med gångna släkten och att klarlägga stadens historia.

- 1) *E. Floderus*, Sigtuna. Vår äldsta medeltidsstad. Sthlm 1941.
- 2) *O. Janse*, Sigtuna stads ålder och stadens betydelse under äldre medeltiden, i Gamla svenska städer, h. 5, 2:a uppl. 1921.
- 3) *Edv. Bull*, Oslos historie, sid. 220, Kristiania 1922.
- 4) *A. Schück*, Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling, Uppsala 1926, sid. 104 ff med där anförd litt.
- 5) *O. Janse*, a. a., *O. von Friesen*, Om Sigtuna stads ålder och uppkomst, i Upplands fornminnesför. tidskr. 37 (1922—23).
- 6) *E. Lundberg*, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden, sid. 113, Sthlm 1940.
- 7) *v. Friesen*, a. a. sid. 42.
- 8) a, a. sid. 113.
- 9) *B. Thordeman*, Sigtuna stads ålder. En geografisk-numismatisk studie, i Ymer 1926, sid. 168 ff.
- 10) *L. Weibull*, Kritiska undersökningar i Nordens historia omkr. år 1000, Lund 1911.
- 11) *Ulla S. Linder*, Södermanlands skattefynd från vikingatiden, i Södermanlands fornminnesför. tidskr. 1935—36.
- 12) Namnet Edeby visar att ett drag gått över näset.
- 13) *E. Andrén*, Västerviks bebyggelsehistoria, Sthlm 1933.
- 14) *Erik Lundberg*, a. a. sid. 121.
- 15) *Erik Person*, Bidrag till Olof-Skötikonungs-myntningens kronologi, i Nordisk numismatisk årsskrift 1936, sid. 133 ff med äldre litt. anförd.
- 16) *Toni Schmid*, Den helige Sigfrid, Lund 1931 och Sveriges kristnande. Från verklighet till dikt, Uppsala 1934.
- 17) Hur torftigt källmaterialet till Sveriges historia under 1000-talet är framgår kanske bäst av att ett mynt, en titel i ett av de talrika brev som är bevarade från Knut den stores tid och ett par uppgifter i hagiografiska arbeten av tvivelaktigt källvärde utav flera så källkritiska forskare som L. Weibull, Knut den stores skånska krig, Hist. tidskr. för Skåneland 4, sid. 51, C. Weibull, Sverige och dess nordiska grannmakter, sid. 154 ff, S. Tunberg, Den äldsta riksgränsen mellan Sverige och Danmark, Nordisk Tidskrift 1935, sid. 267 och S. Bolin, Skånelands historia 2, sid. 121, ansetts räcka till för att bevisa att Knut den store efter slaget vid Helgeå blev härskare över en del av Sverige resp. (Bolin) hela Sverige. På grund av ett skaldeväde, Austrfarararvisur, antar O. Moberg, Olov Haraldsson, Knut den store

och Sverige, 1941, sid. 146, att en revolt under Olov Skötikonung leddes av Ragnvald Jarl och att denne, sedan Olov fördrivits, en tid övertagit makten i Sverige och utövat den för Anund Jakobs räkning. Man måste tyvärr beklaga att det magra källmaterialet tvingat forskarna att för Sveriges politiska historia under den tid, som var Sigtunas kanske mest betydande, huvudsakligen bygga på mer eller mindre löst grundade hypoteser.

- 18) *Adam*. II. 58.
- 19) *Erik Lundberg*, a. a. sid. 321 f, 324 f.
- 20) *J. Roosval*, Une voûte à nervures du XI:e siècle à Sigtuna, i Medieval Studies in Memory of Kingsley Porter, Cambridge 1939, sid. 689 ff.
- 21) *Toni Schmid*, Sveriges kristnande, sid. 61 f.
- 22) *H. Schück*, Det första dominikanerkonventet i Sigtuna, Upplands fornminnesför. tidskr. 34 (1919), sid. 141.
- 23) *Martini Aschanei* Beskrifning om Sigtuna (1612), utgiven av G. Gihl, Sigtuna och Norrsunda, Uppsala 1925, sid. 22.